

PRAVDA AKO HISTORICKÁ KATEGÓRIA

Hlavným cieľom poznávania je pravda a hlavným problémom teórie poznávania je zistiť, čo je to pravda. Otázka vzťahu myslenia k bytiu je len inou formuláciou tohto problému. Preto sa nemožno diviť tomu, že sa rieši od dávnych čias a že jeho riešenia sú veľmi rozmanité. V tejto úvahe načrtneme v krátkosti niektoré naše názory na pravdu, pokúsime sa o jej definíciu a poukážeme na jej kritérium a vlastnosti.

Najstaršou, od Aristotela celými dejinami filozofie sa vinúcou a až k nám siahajúcou teóriou pravdy je tzv. realistická teória, podľa ktorej pravda je zhoda myslenia s poznávaným predmetom. Ak verne odzrkadlím svojím myslením dané vlastnosti predmetu, poznávam ho pravdivo. Predmet je originál, poznatok je kópia. Ak tieto vlastnosti vystihnem zle, mýlim sa, čiže sa nezhodujem s predmetom. Určitú dobu, niekedy aj veľmi dlhú, sa síce môžem domnievať, že mám pravdu, no po čase zistím, že to bolo len zdanie pravdy, omyl. Kým teda pravda má byť verným odzrkadlením originálu, bez akéhokoľvek subjektívneho, skresľujúceho prídavku, omyl je jeho „krivým“ zrkadlením, obsahujúcim práve takýto subjektívny prídavok.

Podľa realistickej teórie subjekt teda poznáva pri pravde predmet priamo, pri omyle sprostredkovane. Vzniká otázka ako môže subjekt raz zo seba akoby vystúpiť, obísť svoju špecifičnosť a poznávať nešpecificky, druhý raz zostať sebou a poznávať špecificky. Problém sa komplikuje ešte týmto faktom: Mnohé poznatky, ktoré boli v dejinách vied dlho pravdivé, zvrátili sa po čase v omyly. Podľa realistickej teórie boli teda len zdanlivými pravdami, zahalenými omylmi, ktoré sa odhalili ako také. Vynára sa ďalšia otázka: Kde je záruka toho, že všetky, aj naše pravdy nie sú len takýmito omylmi, ktoré budú po čase odhalené? Možno potom vôbec hovoriť o existencii pravdy? Nie je pravda len ilúzia?

Realistická teória pravdy na tieto otázky neodpovedá a nemôže odpovedať, lebo je nedomyšlená, povrchná. Pravdu a omyl stavia vedľa seba ako protiklady, ktoré vnútorne navzájom nesúvisia a nemajú nič spoločné. A to je, podľa nášho názoru, jej hlavný nedostatok. Subjekt nemôže ani pri pravdivom poznaní vystúpiť zo seba a poznávať daný predmet nešpecificky, a pravda s omylom nie sú si cudzie protiklady, ale sú v pravom slova zmysle dialektické, t. j. podmieňujú i vylučujú sa, sú navzájom zvrätané atď. Pravda existuje a možno povedať, že jej je na svete hojnosť. Prirodzene, treba sa na ňu dívať ináč než realistická teória.

Subjekt nepoznáva objekt v originále, ale špecificky, taký ako mu to dovoľuje jeho poznávací aparát. Pri pohľade na Mars púhym okom vidím len načervenalé svietiaci bod, v ďalekohľade sa mi javí ako kotúčik s rôznofarebnými škvrkami, a fotografie, získané kozmickou sondou, mi odhaľujú na jeho povrchu šedivé krátery a púšte. Mars sa mi teda javí v každom prístroji ináč. Ak predpokladám, že existuje len jeden Mars, ktorý sa po dobu, čo ho takto poznávam, relatívne nemení, dochádzam k záveru, že sa mení niečo vo mne samom. Sú to moje skúsenosti o ňom, ktorých môže byť nekonečné množstvo. Medzi mojimi rozumovými poznatkami o Marse a tak aj pravdami o ňom,

a samým Marsom stojí teda akási clona mojej skúsenosti, ustavične sa meniacej, ktorá mi nedovoľuje preniknúť až k Marsu samému osebe. V tejto forme mi ostáva neznámy a prvým i posledným poznaním o ňom je moja skúsenosť. Získava sa rôznymi výskumnými metódami a metodikami, ktorých dôležitou zložkou sú prístroje, taktiež sa ustavične meniace a zdokonaľujúce. Výskumné postupy nazývame výskumnou, poznávacou praxou, na rozdiel od iných druhov praxe, napríklad výrobnjej.

Skúsenosť môžeme teda charakterizovať ako systém názorných poznatkov o predmete a prax ako technickú činnosť, zameranú na získavanie skúsenosti. S meniacou sa praxou mení sa v histórii poznávania aj skúsenosť. Obe sú takto navzájom súvisiace historické kategórie.

Je samozrejme, že to, čo sme povedali o zrakovej skúsenosti, platí aj o skúsenostiach získaných inými zmyslami. Z toho však plynie, že skúsenosť nemá v žiadnom prípade okienko, z ktorého by bolo možné vystúpiť priamo ku skutočnosti, ktorej existencia je pre nás len racionálnou hypotézou. Na skúsenosti operuje rozum, poznáva vzťahy medzi jej dátami. Ani on takto nesiahá priamo ku skutočnosti.

Pravda teda nemôže byť zhodou a omyl nezhodou myslenia s skutočnosťou, ale v najlepšom prípade len so skúsenosťou. Všetky predmety, vyjadrené členmi pravdivého súdu (subjektom, kopulou, predikátom) — na rozdiel od hypotézy a teórie — musia byť poznávajúcemu subjektu určitým spôsobom bezprostredne prístupné. Takto prístupná je mu však len jeho skúsenosť, čiže pravda môže vystihovať len ju. Chcieť vystihnúť samu skutočnosť znamená uvádzať vo svojom súde neprístupné predmety, čiže nemať pravdu. Keď hovorím: Tento strom je zelený, mám pravdu pokiaľ vystihujem to, čo je v mojej skúsenosti; nemám ju však pokiaľ chcem vystihnúť aj samu skutočnosť, lebo neviem, či je tento strom sám osebe ozaj zelený. Pri pravde však vzniká ilúzia, že ozaj vystihujeme samu skutočnosť. O tom neskôr.

Pravda teda môže vystihovať len skúsenosť. Keďže však skúsenosť je historickou kategóriou, musí ňou byť aj pravda. To znamená, že pravda je podmienená, platná len pre určitú skúsenosť, získanú určitou praxou. Takto tvorí trojica: prax, skúsenosť, pravda historickú jednotu, ktorá je zase časťou vyšších jednôt teoretickovo-vedných a prakticko-spoločenských. V určitej skúsenosti platia určité vzťahy ako pravdivé, no nemusia už platiť v inej súvislosti, v ktorej sa môžu zvrátiť v omyly. Aby sme zostali pri onom príklade s Marsom, v Schiaparelliho skúsenosti, t. j. pri skúmaní Marsu jeho ďalekohľadom bolo vidieť na Marse sieť rovných čiar. Videl ju každý pozorovateľ, ktorý mal takýto ďalekohľad a bolo pre nich pravdou, že Mars je prekrížený čiernymi pruhmi (nie kanálmi, ako tvrdil neskôr Schiaparelli, lebo to už bola hypotéza). Táto pravda bola verifikovaná, nič jej neprotirečilo, logicky neodporovala systému ostatných právd o Marse a systému ostatných vedných právd vôbec atď., čiže zodpovedala kritériám pravdy. Predsa sa však falzifikovala, zvrátila v omyl. V dokonalejších ďalekohľadoch sa čiary rozpadli na jednotlivé body a v dnešných pozorovaniach ich už vôbec niet.

Znamená to teda, že oná pravda nebola vôbec pravdou, ale len zahaleným omylom, ktorý sa neskôr odhalil? Vôbec nie. Bola pravdou, no vystihovala len určitú skúsenosť a nie samu skutočnosť, bola teda ňou podmienená, viazaná na ňu a preto s ňou aj padla. Omylom sa stala až v inej skúsenosti. Podľa nášho názoru sa teda pravda zvracia v omyl, kým podľa realistickej teórie pravda sa odhaľuje ako mýlna, v čom je veľký rozdiel.

No Schiaparelli a jeho prívrženci si vôbec nemysleli, že ich pravda sa zhoduje len s ich skúsenosťou, ale považovali ju za zhodnú so samou skutočnosťou. Vedec chce vystihovať skutočnosť a nie skúsenosť a vedomie o zhode jeho pravdy len s jeho skúsenosťou je pre neho skľučujúce, je znakom omylu. Pravda ozaj vyvoláva ilúziu, že sa

zhoduje so samou skutočnosťou, že v nej nie je nič subjektívne, a to práve na tom základe, že jej nič neprotirečí, že nič neupozorňuje na participáciu subjektu na nej. Lebo len protirečenie, podvojnásť medzi poznatkom a „skutočnosťou“ vedie k uvedomeniu si existencie subjektu a k hľadaniu príčin protirečenia, ktoré sa nájdu v subjekte, v jeho špecifickosti. Neprotirečenie, zdanlivá identita subjektu a objektu subjekt uspáva a budí dojem, že ho niet, že sa na pravde nijako nezúčastňuje a vykonáva iba funkciu pasívneho zrkadlíteľa a konštatovateľa objektívneho vzťahu. Preto sa gnozeológia zrodila len z úvah o omyle.

Pri pravde vzniká teda nevyhnutne ilúzia, že sa zhoduje so samou skutočnosťou. Nevie sa, že ide len o špecifickú skúsenosť. No pravda nie je ilúziou. Je ozajstnou pravdou, „pravdou pravdúcou“ a je len sprevádzaná onou ilúziou. Táto ilúzia sa potom odhaľuje, keď sa pravda v novej skúsenosti zracia v omyl. Vtedy sa vidí, že nešlo o zhodu so skutočnosťou, ale len s určitou skúsenosťou, niekdajšia skutočnosť sa odhalí ako skúsenosť a prípadne aj analyzuje, zisťuje sa jej podmienenosť a „filozofuje“ sa nad ňou.

Takto dochádzame k poznatku, že za skutočnosť, ktorá je zdanlivo v našej moci, o ktorej hovoríme a v mene ktorej diskutujeme, považujeme fakticky len našu platnú skúsenosť a systém právd na nej vybudovaných. Čo je teraz neprotirečivé, čo je pravdivé, to má byť aj skutočné. Tu je zdroj tolkých „skutočností“, ktoré často medzi sebou bojujú prostredníctvom svojich rečníkov, jednotlivých subjektov. Každý si myslí, že vie, aká je skutočnosť a popiera v jej mene všetko, čo jej protirečí, všetky neskutočnosti, t. j. skúsenosti iných subjektov. No tie sú tiež rečníkmi skutočnosti a tak diskusia, prípadne aj polemika, či boj pokračuje; všetko v mene pravdy a skutočnosti, ktoré sa v ich očiach stávajú synonymami. Pritom je však zrejmé, že tu ide len o rôzne skúsenosti jednotlivých subjektov o jednej skutočnosti, ktorá je ich spoločným menovateľom a je im osebe neznáma.

Ako sa pravda zracia v omyl? Tak, že považujú sa za zhodnú so samou skutočnosťou, považuje sa za všeobecne platnú a pre každého záväznú, ako aj sama skutočnosť. Má s ňou súhlasiť každý, kto správne poznáva danú skutočnosť. Z nášho hľadiska to znamená, že má platiť pre každú skúsenosť o tejto skutočnosti, že určitá pravda, nevediac o svojej podmienenosti, chce byť nepodmienená a platiť aj v iných podmienkach. Neplatí však. Nové skúsenosti sa proti nej bránia, nastolujú svoje pravdy, ktoré sa, prirodzene, tiež chcú zhodovať so skutočnosťou a prehlasujú starú pravdu za omyl. A omylom bola vraj už od počiatku, len sa to nevedelo, lebo skutočnosť bola už vtedy taká, ako sa spoznáva teraz.

Ako vidíme, naivne realistické stanovisko realistickej teórie pravdy je dobre pochopiteľné, len nie je prijateľné.

Tak sa zracia pravda v omyl a tak tieto protiklady vnútorne navzájom súvisia. Jeden sa stáva druhým, no kým platí jeden, neplatí druhý. Oba naraz, v tých istých podmienkach neplatia. Ich dialektika je ovládaná formálnou logikou.

Teraz sa pokúsime definovať pravdu. Nemôžeme povedať, že je zhodou myslenia so skutočnosťou, lebo ju nepoznáme, no ani so skúsenosťou, lebo predmety nenachádzame v skúsenosti tak, ako sa vyskytujú v pravdivom súde. Keď poviem: Bratislava je hlavné mesto Slovenska, mám pravdu, no ani Bratislava (celá, vo svojej fyzickej podobe), ani hlavné mesto (jeho špecifický znak), ani Slovensko (tiež celé, vo svojej fyzickej podobe) nie sú obsiahnuté v mojej skúsenosti. Podobne keď poviem: Dnes nie je nedela, žiadne dnes ako také, ani „nie je“, ani nedela nie sú v mojej skúsenosti dané. Negácie ako predmety v skúsenosti vôbec neexistujú, tu sú len pozitívne danosti. Ani v tomto prípade sa teda môj súd nezhoduje so skúsenosťou. No v oboch prípadoch sú v nej

určité dáta, ktoré označujem onými pojmami. Bratislava ako určitý špecifický komplex zážitkov, nedela ako kalendárny údaj, „nie je“ ako čosi iné, čo je (nie je nedela, ale je pondelok) atď. Ak sa teda pravda nemôže so skúsenosťou zhodovať, môže ju aspoň vystihovať. Preto pravdu môžeme zhruba charakterizovať ako historicky podmienené vystihovanie skúsenosti myslením, považované za zhodu so samou skutočnosťou.

Prejdeme k otázke kritéria pravdy, t. j. meradla, ktoré nám dovoľuje spoľahlivo zistiť, že máme pravdu a že sa nemýlime. Mnohí naši filozofi, podľa ktorých je pravda zhodou myslenia so skutočnosťou, považujú za toto kritérium prax. V praktickom styku s daným predmetom má sa zistiť či je súd pravdivý. Ak je taký, naše konanie je úspešné, ak nie je, je neúspešné. Lebo ako by sme mohli mať úspech, pýtajú sa, keby sme sa s predmetom nezhodovali, nespoznávali niektoré jeho vlastnosti? Úspešnou praxou teda prenikáme k predmetom osebe a pravdou ho zrkadlíme. Toto stanovisko musíme analyzovať. Podľa nás subjekt nemôže obísť svoju špecifickosť, vystúpiť zo skúsenosti a teda ani porovnávať pravdu so skutočnosťou. Okrem toho prax nespĺňa všetky nároky, ktoré na ňu kladú títo filozofi. Po prvé, ako sme už ukázali, prax je len technická činnosť na získavanie skúsenosti, nie je teda ešte poznávaním a ako taká nemôže rozhodovať o pravde či nepravde, ktorá je výsostným poznávacím aktom. Po druhé sa proti nej ako spoľahlivému kritériu pravdy stavia história vedy. Všetky niekdajšie pravdy ako verifikované boli potvrdené v praxi, boli úspešné. No predsa mnohé z nich sa zvrátili v omyly, čo sa stalo tiež praxou. A nové pravdy, ktoré ich nahradili a boli im často úplne protikladné, potvrdzovali sa tiež v praxi. Prax teda nespĺňa nároky, ktoré na ňu kladú spomínaní filozofi, a ukazuje, že kritérium pravdy treba hľadať kdesi inde, nie mimo subjektu, ale v ňom samom.

Podľa nás je ním určitá identita, neprotirečivosť medzi súdom a skúsenosťou. Keď súd, ktorého všetky predmety sú mi prístupné, vystihuje bezo zvyšku skúsenosť, vtedy je pravdivý a aj úspešný, t. j. je verifikovaný, skúsenosť takrečeno proti nemu nič nena-mieta, je operatívny, dá sa z neho prípadne dedukovať atď. Prirodzene, prax je tu tiež potrebná, lebo skúsenosť bez nej nezískam, no nie je hlavná. Za takýchto okolností viem, že sa nemýlim, no nijako nemôžem zaručiť, že moja pravda sa v budúcnosti nezvráti v omyl. Uvedené kritérium pravdy je teda vhodné len na zvládnutie skúsenosti, ktorá je nám bezprostredne prístupná a v ktorej je naše myslenie a konanie úspešné. Úspech v skúsenosti však ešte neznamená úspech v skutočnosti, lebo nemáme kritérium na zistenie toho. Názor, že táto chemikália príjemne vonia, je v mojej skúsenosti pravdivý, mám ho overený, teda je pre mňa úspešný a môže viesť k ďalším mojim úspešným akciám, no mám dôvody predpokladať, že vôbec nevystihuje samu skutočnosť. Inému môže totiž tá istá chemikália odporne páchnuť, čo mu tiež potvrdzuje jeho skúsenosť a tento názor môže byť pre neho taktiež zdrojom úspešných akcií. No sotva budeme súhlasiť s tým, že chemikália v samej skutočnosti súčasne vonia i páchne.

Záverom si všimneme niektoré vlastnosti pravdy. Pravda je predovšetkým konkrétna, t. j. viazaná na určité objektívno-subjektívne podmienky, v ktorých jedine platí. Mimo nich sa stáva omylom, alebo vôbec nepravdou. To ju charakterizuje ako historickú kategóriu.

Podmienky poznávania toho istého predmetu môžu však byť rôzne, a to historicky, vertikálne, alebo aj v prítomnosti, horizontálne. To znamená, že o tom istom predmete je možných viac právd, teoreticky až nekonečné množstvo. Platí to, opakujeme, aj horizontálne. Pre mnohých zaostalých ľudí je ešte dnes pravdou, že Zem je plochá doska, kým pre nás je pravdou, že je guľatá. Prirodzene, takéto súčasné pravdy sa takrečeno nesmú poznať, lebo ináč by sa dostali do konfliktu, pretože dve protirečiacie si pravdy o tej istej veci sa neznesú a bojujú proti sebe tak dlho, kým sa neuplatní len

jedna z nich, prípadne iná, tretia. Je to to isté ako vertikálny, historický boj právd. Fakt možnosti viacerých právd o tej istej veci nazývame plurálnosťou pravdy.

Ďalej treba hovoriť o objektívnosti pravdy, no len v zmysle jej intersubjektívnosti. Niet objektívnej pravdy v zmysle jej zhodnosti so skutočnosťou a teda nešpecifičnosti, či dokonca jej totožnosti s touto skutočnosťou. Pravda je tvorivý akt, vzniká interakciou subjektu s objektom, takže mimo subjektu jej niet. Jej intersubjektívnosť znamená, že v daných podmienkach je overená a vyhovuje skúsenostiam mnohých subjektov, že je teda v danom okruhu všeobecne platná.

Pravda je ďalej reverzibilná, t. j. zvratná v omyl, no omyl je taktiež zvratný v pravdu. V dejinách poznávania sa často stretávame s javom, že sa rehabilitujú staré pravdy, ktoré sa medzičasom stali omylmi. Netvrdíme však, že každá pravda sa musí nevyhnutne zvrátiť v omyl a naopak. To by bol úplný relativizmus. Potenciálne je však každá pravda zvratná v omyl.

Z faktu, že všetky predmety pravdivého súdu nám musia byť určitým spôsobom prístupné, plynie, že nemožno hovoriť o tzv. večných pravdách, t. j. takých, ktoré začali síce platiť v minulosti, no v budúcnosti už budú platiť „do skonania sveta“. Keďže dnes nie je mi daná ani zajtrajšia skúsenosť o veciach, nemôžem o žiadnej dnešnej pravde povedať, že bude platiť čo len zajtra a nieto ešte v ďalej budúcnosti. To, že určité pravdy sú dnes tak dobre overené, že si nevieme predstaviť ich pád v budúcnosti, ešte nič neznamená.

Nakoniec sa zmienime o relatívnej a absolútnej pravde. Pravda je podľa nášho názoru relatívna v tom zmysle, že vystihuje príslušnú skúsenosť a v nej určitý čas platí. Keďže však vystihuje práve len skúsenosť a nie aj skutočnosť, môže sa falzifikovať, keď sa skúsenosť o tejto skutočnosti zmení. Nemáme žiadnu záruku toho, že na relatívnej pravde participuje aj absolútna pravda, ktorou sa myslí zhoda so samou skutočnosťou, lebo, ako sme už povedali, nemôžeme to zistiť. A preto tiež nemôžeme povedať, že z týchto parciálnych, absolútnych právd sa buduje totálna absolútna pravda, t. j. konečné a definitívne spoznanie objektu subjektom, ku ktorému smeruje vývoj nášho poznávania. Tento vývoj síce nemožno popierať, no s istotou vieme práve len toľko, že smeruje iba k totálnemu vyčerpaniu rozširujúcej a prehlbujúcej sa skúsenosti o skutočnosti. Jej zvládnutie, opakujeme, je v našej moci a po tejto stránke máme jednoznačné úspechy, vývoj poznávania je úplne priamočiary. Kritériom vývoja je tu rozrastajúci sa a logicky stále viac skĺbený systém našich právd, s čím sú spojené aj stále väčšie výrobné, technické a iné úspechy. No toto všetko ešte neznamená, že sa tým blížíme aj k samej skutočnosti, lebo nemôžeme porovnávať svoje poznatky s ňou samou. Je však rozumné to predpokladať. Celé naše poznávanie je viazané na vonkajšiu skutočnosť, bez nej by nevzniklo a ťažko si možno predstaviť, že popri všetkých úspechoch sa od nej vzdaluje. Veríme teda, že vývojom poznávania sa blížíme k totálnej absolútnej pravde, no, ako zdôrazňoval Lenin, len asymptoticky, t. j. nikdy ju v definitívnej forme nedosiahneme.

Teodor Münz